

De utopie van de vrije markt

Boek van **Hans Achterhuis**

Economie als utopie.

Hans Achterhuis, filosoof en theoloog, is één van de grootste denkers in Nederland. Zijn magnum opus 'Met alle geweld' kreeg alom veel waardering. Vroeger had hij het al over de technische en de socialistische utopie. Zijn nieuwste publicatie 'De utopie van de vrije markt' is een openhartige bekentenis: lange tijd zag Achterhuis zelf niet in dat ook het neoliberalisme werd aangestuurd door een fanatiek utopisch denken. De kredietcrisis van 2008 heeft hem de ogen geopend. Achterhuis voelde zich uitgedaagd tot diepere reflectie. Hij ontdekte al gauw de stuwende ideologische stroming die het neoliberalisme vanuit Noord-Amerika wereldwijd exporteerde.

Aanvankelijk dacht Achterhuis nog dat het einde van het neoliberalisme nu wel gauw achter de rug zou zijn, na zo'n diepe crisis ! Zijn studiewerk leerde hem dat, zelfs na de val van het kredietsysteem in 2008, de drijvende krachten achter het neoliberalisme zich nog niet hebben bekeerd. Integendeel, velen staan klaar om door te gaan met het economisch 'geloofsverhaal' zoals het bezig was vóór 2008. De strijd om de ideeën over economie is nog niet ten einde. Het boek van Achterhuis gooit zich, vier hoofdstukken lang, in die ideeënstrijd. Het helpt om het blinde en absolute vertrouwen in de zelfregulerende kracht van de vrije markt te ontmaskeren. Het is een aanrader voor al wie de utopie van het neoliberalisme beter wil bestrijden.

Economie in traditionele samenlevingen.

We beginnen onze boekbespreking met het tweede hoofdstuk. Daarin besteedt Achterhuis een aparte beschouwing aan het historisch luik van het economisch verhaal. Het draagt ertoe bij om beter in te zien dat de vrije markt een recent gegeven is in de menselijke geschiedenis. Niet altijd waren samenlevingen marktsamenlevingen. De mens was niet van oudsher een homo economicus. Eeuwenlang was economie ingebed in een geheel van religieuze en sociale structuren. Vroegere samenlevingen hadden iets holistisch: de grote maatschappelijke velden waren in elkaar geïntegreerd. Men had oog voor de verbondenheid van alles met alles, van allen met allen. De economische ordeningsprincipes werden ingeschakeld in de zorg om maatschappelijke eenheid. Van staatswege was er een actieve ondersteuning van gemeenschappelijkheid, wederkerigheid en herverdeling. De zorg voor het sociale kwam tot stand door drie werkprincipes: symmetrie, centrale aansturing en zelfredzaamheid. Men beseftte dat maatschappelijke cohesie niet zomaar tot stand kwam: gemeenschappelijkheid wordt in een samenleving binnengebracht door weloverwogen keuzes!

De wending in de 16de en 17de eeuw.

Vanaf de 16de eeuw begon in West-Europa de grote transformatie: er ontstond een aparte economische sfeer met een eigen logica. Gedaan met een ingebedde economie. In de zeventiende eeuw kwam een en ander in een stroomversnelling: de staten probeerden welvaart en rijkdom te scheppen voor de eigen natie. Zo begon de opmars van het vrije marktdenken. En paradoxaal genoeg waren het de overheden die - van bovenaf - de markten hervormden tot meer geïntegreerde gehelen met het oog op meer effectiviteit. Zo ontstond de staatshuishoudkunde, weldra gesteund door de inbreng van de nieuwe wetenschap van de economie. De opkomst van de vrije markt groeide gestaag en kwam tot een eerste hoogtepunt in de 19de eeuw. De idee van een rechtvaardige prijs werd verlaten en maakte plaats voor de marktprijs: de normale of natuurlijke prijs van een product. Handelaren vroegen aan de overheid meer vrijheid voor hun handel en ze kregen die. 'Laissez faire', het was de eerste economische deregulering. De moderne mens werd een calculerend wezen: voortdurend op zoek naar zijn economisch eigenbelang.

De geschiedenis van het denken over de vrije markt.

Hans Achterhuis schetst in het derde hoofdstuk van zijn boek ook een overzicht van de evolutie in het theoretische denken over de vrije markt. Hij laat een aantal grote denkers de revue passeren: Aristoteles, Thomas More, John Locke, Adam Smith, Jeremy Bentham, Karl Marx, Emile Durkheim en J.M. Keynes. Het gaat om mensen die de dynamiek van marktdenken kritisch hebben ontleed of die deze - al dan niet bedoeld - hebben bevorderd. Aristoteles, More, Marx, Durkheim en Keynes hebben al vroeg de eenzijdigheid van vrije economie gezien en bekritiseerd. Locke, Smith en Bentham ontwikkelden een denken dat de groei van de aparte sfeer van de markteconomie ondersteunde of bevorderde. Ze bereidden met hun theorieën de weg voor van een nieuwe maatschappij: de vermarkte samenleving. Het werd ook de doorbraak van een nieuw menstype: de homo economicus.

Het vrije marktfundamentalisme.

Toen in de jaren zeventig het samengaan van hoge inflatie en werkloosheid opdoemde, werd er gekozen voor een economisch denken dat vooral de inflatie wou bestrijden. De theorie van Keynes viel in ongenade. De toenemende overheidstekorten werden de rode loper waarop de nieuwe economische goeroes, Friedrich Hayek en Milton Friedman, hun intrede deden in de arena van het economische denken en van de politieke macht. De toenemende overheidstekorten werden de rode loper waarop de nieuwe economische goeroes, Ayan Rand, Friedrich Hayek en Milton Friedman hun intrede deden in de arena van het economisch denken. Reagan, Greenspan, Thatcher en Bush jr. zouden hun visie beleidsmatig ondersteunen. Zij drukten hun ideologie van de

zelfregulerende vrije markt door en legden de basis voor dertig jaar neoliberalisme.

De invloed van Ayn Rand.

In de schets van de opkomst en uitbouw van het neoliberalisme schuift iedere auteur eigen figuren naar voren om het ideeëngoed en de sfeer van toen op te roepen. Zo belicht Michael J. Sandel in zijn zopas verschenen boek 'Rechtvaardigheid' Milton Friedman en Robert Nozick als gangmakers van het neoliberalisme. Hans Achterhuis schenkt zijn hoofdaandacht aan Ayn Rand. Ayn Rand heette oorspronkelijk Alissa Rosenbaum. Zij is geboren in Rusland in 1905 en uitgeweken naar Amerika in 1926. Achterhuis besteedt heel zijn eerste hoofdstuk aan haar filosofie en aan haar succesroman 'Atlas Shrugged'. Wellicht geeft Achterhuis Rand zoveel aandacht omdat zij een volledige en volwaardige filosofische onderbouw wou ontwerpen voor de nieuwe utopie van het neoliberalisme. Drie speerpunten staan centraal in Rands visie op samenleving en economie: één, de mens kan en moet handelen met het oog op zijn rationele eigenbelang; twee, eigenbelang is geen kwaad maar een deugd; drie, de geschiedenis leert dat de samenleving moet aangestuurd worden door creatieve eenlingen: vrije, geniale, sterke Atlassen. De inspiratie van Nietzsches Übermensch is bij Rand aanwijsbaar. Rand heeft haar filosofie voor het grote publiek gepopulariseerd in haar succesroman Atlas Shrugged. Achterhuis geeft toe dat ook hij in de ban kwam van dit meeslepende boek. Hij geeft er een korte samenvatting van in zijn boek. Voor het niet te onderschatten belang van Rands invloed verwijst Achterhuis geregeld naar de kring van haar bewonderaars. Niemand minder dan Alan Greenspan, voorzitter van de Federal Reserve - de Amerikaanse Nationale Bank - was een vurig lid van Rands denktank. Rand kan volgens Achterhuis best gesitueerd worden tussen de twee andere monumenten van het ultraliberalisme: Hayek en Friedman. Elders in zijn boek krijgen ook zij de nodige aandacht van Achterhuis.

De val van de nieuwe goden.

Joseph Stiglitz maakt in zijn boek 'Vrije val. Het falen van de vrije markteconomie' een schitterende reconstructie van de grotere kredietcrisis in 2008. Hij bevestigt wat Hans Achterhuis betoogt in zijn boek. De aanloop tot de crisis van het financiële systeem steunt op ongefundeerde aannames. De neoliberale economie werd opgebouwd op een ideologie, op een niet gelegitimeerd geloof. Neoliberalisme is marktfundamentalisme. En de grote crisis van 2008 illustreert dit met ontelbare voorbeelden. De neoliberale geloofsbelijdenis was gebaseerd op drie niet geverifieerde en verifieerbare geloofsartikels: Artikel 1: managers maken rationele keuzes. Artikel 2: ze streven alleen hun rationeel eigenbelang. Artikel 3: ze presteren evenredig in verhouding tot hun financiële prikkels.

Achterhuis laat in zijn vierde en laatste hoofdstuk oplichten hoe ingenieurs van de utopie van de vrije markt hun droom hoopten te realiseren. Hij wijst erop dat een ideologie die elke staatsinterventie in de economie wou vermijden zo nu en

dan toestond dat de staat het neoliberalisme nu en dan mocht ondersteunen. Goeroes zijn altijd blind. Friedman sloot de ogen voor het geweld van de militaire - en kapitalistische - ingreep in het socialistische Chili. Zo nu en dan hoort een onvermijdbare schok thuis in de globalisering van het neoliberalisme.

Een ander aspect van de neoliberalisme was de nieuwe bonuscultuur. De bonussen kwamen er niet zomaar. Ze dienden om het geloof in de praktijk om te zetten. Mensen die het werk van God verrichten mogen daarvoor ook beloond worden, zo klonk het in de neoliberale religie. Het werden de hoogdagen van 'Porsches, penthouses en parels.

De ultraliberale verabsolutering struikelde echter over de eigen blinde vlekken. Ontelbaar waren de goden die van standbeeld tuimelden. De gewone en hardwerkende mensen met veel lagere verloningen zouden de prijs betalen voor het ineenstorten van het kredietsysteem in 2008.

Een kleine denktank, een breed draagvlak.

Het begon in kleine kringen maar vele grote en kleine verantwoordelijken in de economie en politiek zouden meedoen. Ze zijn echt ontelbaar, degenen die in een sfeer van collectieve utopische verblinding de neoliberale tsunami van 2008 hebben mogelijk gemaakt. Uiteraard hebben roofzuchtige speculanten, die schaamteloos enkel de eigen verrijking op het oog hadden, een grote verantwoordelijkheid. Maar er was een systeem gegroeid en gemaakt dat dit alles mogelijk maakte.

Zijn duizenden mensen niet ingegaan op de lokroep van de nieuwe economische en financiële heilsleer? 'Gij zult vlug en veel geld verdienen', zo klonk die aantrekkelijke sirenenzang. Welke managers konden ongevoelig blijven voor de bonuscultuur? Welke politici konden weerstaan aan de druk van het zware lobbywerk? Welke grote vermogens wilden rechtvaardig belast worden? Welke rijken konden nee zeggen tegen het aanbod van de belastingsparadijzen? Welke spaarders konden immuun blijven voor de prikkel van steeds hogere rentes voor hun spaargeld? Welke consumenten hielden niet van alsmaar nieuwe consumptie? Op de beurs deed het volkskapitalisme zijn intrede. Bij de verkiezingen stemde de massa rechts liberaal. Een systeem dat de begeerte in de maatschappij centraal stelt en bevordert, bereikt wat het wil bereiken: de begeerte verleidt, de begeerte neemt in bezit, de begeerte misleidt.

De economische crisis als kans.

De huidige economische en financiële crisis is nog niet voorbij, aldus Achterhuis. De vrije val is even gestopt. Er zijn enkele correcties doorgevoerd aan het hyperliberale systeem. Maar noch politiek noch massa zijn al toe aan grondige koersverandering. Een economie die weer oog heeft voor sociale verbondenheid, wereldwijde gerechtigheid en zorg voor de aarde staat nog niet op de sporen. De wijsheid waarschuwt: wie de financiële en economische crisis niet tot kans aangrijpt, zal nieuwe crisis oogsten. Wijsheid vraagt moed en levenskunst: de moed tot meer rechtvaardigheid, de levenskunst om te kunnen doorstoten tot het ware genieten, dat altijd bevrijdend en sociaal is. Economie hervormen is een zaak van de politiek. De levensstijl van de massa veranderen is een zaak van levensbeschouwing, spiritualiteit, ethiek en religie. Morgen zal gauw blijken of de oude graaicultuur zich weer herstelt. Het neoliberale systeem zal zich dan opnieuw op weg begeven naar een volgende - nog ernstiger - systeemcrisis, aldus Achterhuis.

De kracht van het maatschappelijk middenveld.

Hans Achterhuis zelf eindigt, in een korte epiloog, zijn boek met een eigen geloofsbelijdenis: noch de vrije markt, noch de staat; wel de 'civil society'! De burgers hebben de macht om een nieuwe samenleving op te bouwen, met minder kapitalisme. Zij kunnen in hun diverse rollen van consument, werknemer, kiezer, spaarder, buurtbewoner en aandeelhouder stappen vooruit zetten op de weg naar een nieuwe rechtvaardige samenleving.

Burgers en middenveld staan voor de opdracht om de invloed van de vrije markt in te perken. Met wijsheid, moed, zelfbeheersing en maatgevoel (Aristoteles) moet de markt weer aan banden worden gelegd. Zal die missie slagen? Zal het maatschappelijk middenveld in staat zijn om opnieuw hefboom te worden voor een ware maatschappelijke omwenteling? Zullen de burgers en hun verenigingen alsnog 'de kracht van mensen samen' kunnen ontwikkelen? Of zit ook de laatmoderne 'civil society' al teveel in de machtsgreep van het vrije markt denken? Het zou mooi zijn als Hans Achterhuis zijn epiloog verder zou uitwerken tot een nieuw boek. Over de kansen, de wegen en de risico's voor het middenveld in de transitie van

Zijn boek heeft hoe dan ook de kracht om lezers de ogen te openen.